

ВПЛИВ ДОХОДІВ ВІД ВЕДЕННЯ ОСОБИСТОГО СЕЛЯНСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНОГО БЮДЖЕТУ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Розглядається роль доходів від ведення ОСГ в формуванні сімейного бюджету в умовах економічної кризи. Особлива увага приділяється розгляду мотивацій, що стимулюють розвиток особистих селянських господарств.

The research looks into the role of profitability because of introduction OSG into the formation of family budget on conditions of economic crisis. The special attention is paid to the examination of motivations which stimulate the development of personal peasant economy.

Актуальність дослідження. Серед соціально-економічних проблем розвитку особистого селянського господарства особливе місце належить проблемі його прибутковості, що тісно пов'язано зі способами реалізації виробленої в ньому продукції. Суть цієї особливості полягає в тому, що сама прибутковість, а інакше кажучи, економічна доцільність ведення господарства є головною умовою існування ОСГ. Вона визначала і буде, мабуть, ще довго визначати не тільки його існування, але й структуру, розміри, способи реалізації продукції, загальний психологічний настрій по відношенню до неї.

Особливість цієї проблеми полягає і в тому, що через призму такого показника як прибутковість, найчіткіше проявляються суперечності економічного і соціального плану – це суперечності між суспільною зацікавленістю і потребою в існуванні особистого господарства і тими негативними наслідками, які воно несе.

Сучасна політика відносно ОСГ враховує багато чинників, якими обумовлено його існування, позитивні і негативні сторони, які є супутниками цього явища. Та все ж стверджувати, що проблема впливу доходів від ОСГ на економічну, соціальну активність сільського трудівника у сфері суспільного виробництва вивчена і враховується при розробці тих чи інших законодавчих актів, було б передчасним. Аналогічна картина складається, щодо ролі, яку відіграють доходи від ОСГ в підвищенні життєвого рівня сільської сім'ї.

Тільки вивчивши механізм формування доходів, мотиви і способи їх отримання, визначивши ступінь впливу їх на життєдіяльність особи, можна отримати точніші основи для розробки найбільш ефективних заходів щодо регулювання розвитку особистого господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню економічних аспектів розвитку підсобних господарств сільського населення приділялася достатньо велика увага в працях Ю. С. Баландіна, І. Ф. Баланюка, Л. М. Гутко, В. С. Дієсперова, М. В. Додонової, Ф. В. Зінов'єва, З. І. Калугіної, П. М. Макаренко, Н. П. Макарова, М. Й. Маліка, Л. Ю. Мельника, Л. І. Михайлової, Л. В. Никифорова, Д. К. Прейгера, П. Т. Саблука, М. І. Туган-Барановського, О. В. Чаянова, Л. О. Шепотько, Г. І. Шмельова, О. М. Шпичака. Але їхні дослідження були спрямовані на дослідження особистих селянських господарств, як суб'єкта "офіційних" економічних відносин.

Основна мета статті – розкрити роль особистих селянських господарств у формуванні сімейного бюджету сільських домогосподарств.

Результати дослідження. Розглядаючи ОСГ як один із засобів, який сприяє підвищенню рівня матеріального добробуту сільських трудівників, не слід, очевидно, забувати, що, по-перше, підвищення цього рівня досягається за рахунок додаткової праці сільського жителя, по-друге, зближення матеріального рівня життя не можна зводити лише до зіставлення рівня доходів різних груп населення. Уявлення про зближення рівня життя міського і сільського населення тільки як про процес зближення рівня доходів може привести і приводить до спрощеного розуміння проблем розвитку сучасного села, зростання матеріального добробуту сільських трудівників. Важливою стороною цієї проблеми продовжує залишатися диференціація сільських соціальних, професійних, демографічних груп.

Аналіз прибутковості особистих господарств селян дозволяє зробити висновок про те, що увага про нього як про джерело нетрудових доходів є помилкою, оскільки він формується за рахунок фізичної праці і, що саме головне, є частиною додаткової праці сільського жителя. Не випадково, наприклад, через цю обставину сільські жителі або відмовляються від них, чи скорочують його розміри

Основне економічне значення особистих селянських господарств у перехідний період до ринкової економіки полягало в їхній стабілізуючій ролі щодо забезпечення продуктами харчування не тільки сільського населення, а й міських жителів. ОСГ у певні періоди розвитку нашої країни доповнювали суспільний сектор, а в кризовий – стали основним джерелом продовольчого забезпечення населення. При цьому основна частка виробничого, технічного, соціального потенціалу виробництва продукції сільського господарства припадає на суспільний сектор.

Виробництво продовольства в особистих селянських господарствах відіграє важливу роль. Поряд з

іншими суб'єктами господарської діяльності, особистим селянським господарствам належить значний внесок у сільськогосподарське виробництво. Домогосподарства, які займаються виробництвом продовольства – це селянські господарства або сімейні ферми, не зареєстровані як юридичні особи, і значна кількість сільських і міських домогосподарств, які виробляють продукцію в основному для власного самозабезпечення.

Частка домогосподарств у виробництві доданої вартості в українському сільському господарстві була достатньо висока і за часів СРСР, але й за роки незалежності має тенденцію до зростання і склала в 64 % ВВП. Вартість продовольства, виробленого середнім українським домогосподарством, становить його 75 % сукупного доходу. Враховуючи, що в сільській місцевості альтернативні можливості додаткового заробітку обмежені, ця прибавка до доходу домогосподарства має особливе соціальне значення. Крім того, різноманітні дослідження свідчать, що лише незначна частка найбідніших домогосподарств залучена для виробництва продовольства. Для великої кількості домогосподарств вироблена продукція є основою їх матеріального існування і фактором безпеки під час економічної нестабільності. Інший аспект цього явища полягає в тому, що виробництво багатьох видів продовольства значною мірою залежить від децентралізованого виробництва продуктів харчування домогосподарствами. Виробничі потужності та інфраструктура для централізованого виробництва сільськогосподарських продуктів відсутні в багатьох регіонах. Таким чином, виробництво цих продуктів особистими селянськими господарствами є незамінними в короткостроковому періоді.

Не зменшуючи ролі домогосподарств у виробництві продовольства, необхідно зазначити, що це виробництво базується на ресурсах сільськогосподарських підприємств інших форм господарювання. Враховуючи цей факт, висока частка домогосподарств у виробництві сільськогосподарської продукції має розглядатися не тільки як феномен цього підсектора, але і як результат взаємодії аграрних підприємств інших форм господарювання.

З точки зору ефективності, сектор домогосподарств із надзвичайно дрібним масштабом виробництва і, як правило, низькими технологічними стандартами не має можливості використовувати потенційні можливості і не може бути конкурентоспроможним у ринковій економіці. Обмеженість домогосподарств в земельних ресурсах призводить до того, що вони не мають перспективи росту до збільшення обсягів виробництва. Більше того на діяльності комерційних постачальників продовольства негативно позначається зменшення ємкості ринку, тоді попит домогосподарств на продовольство задовольняється здебільшого за рахунок власного виробництва (або одержаного продовольства від родичів і друзів).

Ключовим фактором забезпечення вищого рівня сільських сімей у розвинутих країнах і тих, що розвиваються, є збільшення частки доходів домогосподарств від несільськогосподарської діяльності. Наприклад, середнє господарство США з 1999 по 2003 рік заробляло 85 – 95% свого доходу із несільськогосподарських джерел у порівняно з 50 % у 1960 році. Навіть найбільші господарства США (з виручкою понад 500000 доларів в рік) заробляли тільки 80% доходу за рахунок несільськогосподарської діяльності.

В нашій країні все навпаки. Доходи від ведення особистого підсобного господарства складають від 30 % і більше відсотків в структурі сукупних ресурсів домогосподарств.

Значення доходів від ведення особистого селянського господарства вагомо зростає періоди економічних криз, чи військового стану в країні. У період масового безробіття, особливо в сільській місцевості, особисте селянське господарство стало центром трудової активності працездатного населення, важливим джерелом постачання необхідних продуктів харчування і грошових коштів. “До тих пір, доки основна маса нашого селянського населення перебуває в такому стані, коли мова йде не про заощадження, а про можливість добути хліб насущний..... У такому стані тільки обцинне господарство може захистити селянина від убогості й бездомності, або в самій убогості – віддалити небезпеку голодної смерті”.

Так в 2000 році доходи від ведення особистого підсобного господарства займали 48.2 % в структурі сільських домогосподарств із них 34.8 приходилося на вартість спожитої продукції, яка отримана від особистого підсобного господарства, в 2007 році вищезазначані показники становили відповідно 12.7 і 12.8%. Зміну даного співвідношення вплинуло декілька обставин:

1. Підвищення загального життєвого рівня населення країни.
2. Зростання розміру соціальних виплат основному прошарку сільського населення – пенсіонерам;
3. Явна збитковість виробництва сільськогосподарської продукції в особистих селянських господарствах та відсутність дієвої державної підтримки, що відштовхує селян займатися вирощування в своїх господарствах.

4. Підвищення рівня доходів міського населення та знаття частково проблеми безробіття в містах. Це дало змогу частково відмовитися від "донорської" допомоги грошима та продуктами харчування, які надходили від сільських домогосподарств з якими вони передували в родинних взаємовідносинах. Якщо в 2000р. грошова оцінка допомоги від родичів в структурі міських домогосподарств становила 7.8 %, тому числі грошова оцінка продуктів харчування – 5.7% , то в 2007 році відповідно 6.6 і 1%.Тобто в даний час основний вид "донорської" допомоги, яка надходить від сільських домогосподарств до міських – це грошові

кошти.

5. Депопуляція сільського населення. Складна демографічна ситуація на селі, особливо в депресивних районах. В сільських населених пунктах проживають в основному люди пенсійного та перед пенсійного віку та сільський "люмпен".

Існує досить значна різниця між структурою доходу від ведення особистого підсобного господарства і величиною сукупного доходу. Так, в 2000 році в групі сільських домогосподарств з найнижчим рівнем середньомісячних сукупних доходів (до 30 грн) питома вага доходів від реалізації продукції отриманого від ОПГ становить 0.04%, проте вартість спожитої продукції отриманої з особистого господарства – 31.4, в сільських домогосподарствах з найвищим рівнем доходів (до 300 грн) дані показники становлять відповідно 15.1 і 34.1% загальних сукупних ресурсів. В данному випадку для сільських домогосподарств з низьким рівнем доходів особисте селянське господарство є в основному постачальником продуктів харчування, то для домогосподарств з високим рівнем доходів є ще й джерелом надходження грошових коштів до сімейного бюджету. В кризовий період часу, яким є 2000 рік особисте селянське господарство домінуючим бюджетоутворюючим фактором сімейного бюджету для сільських домогосподарств, головним чином як постачальником продуктів харчування. З підвищенням життєвого рівня населення питома вага вищезазначених бюджетоутворюючих факторів знижується, крім того відбуваються структурні зрушення в доходах від ведення особистого підсобного господарства. Як свідчать результати, вибіркового статистичного обстеження сільських домогосподарств зростає питома вага доходів від реалізації сільськогосподарської продукції отриманих від ОПГ в структурі доходів від ведення особистого підсобного господарства, крім того спостерігається тенденція до зростання величини вищезазначеного показника при збільшенні сукупного доходу сільських домогосподарств. Спостерігається в певній мірі товарне спрямування ведення особистого селянського господарства, тобто відбувається реалізація лишків сільськогосподарської продукції отриманого з власної земельної ділянки. Проте, ми немає підстав говорити про переростання особистих селянських господарств в товарні, оскільки питома вага доходів від реалізації сільськогосподарської продукції становить в 2007 році в групі сільських домогосподарств найвищим рівнем сукупних доходів (понад 840 грн) лише 13.7 %.

Таким чином, особисті селянські господарства в перехідній економіці, з одного боку, посідають вагоме місце в забезпеченні населення продуктами харчування, з іншого – стали основним джерелом доходу для сільських жителів. Водночас розвиток ОСГ органічно пов'язаний із сільськогосподарськими підприємствами. Незважаючи на те, що селянам надано право вибору форм господарювання на основі приватної власності на землю, у тому числі й виходу з колективного господарства зі своїм земельним паєм, більшість їх залишається у складі сільськогосподарських підприємств.

Самозанятість населення в своєму індивідуальному господарстві, яка значно збільшилася в 1990-і роки, стала одним з виходів з безвиході сільського безробіття. Проте цей вид зайнятості перспективний тільки в тому випадку, якщо господарство не балансує на рівні убогості і мінімального самозабезпечення, а приносить реальний дохід, як це вже відбувається в деяких районах.

Отже, господарства населення стали в сучасній Україні і чинником виживання, і джерелом підвищення доходів, і гальмом розвитку. З якого боку подивитися. Останній погляд вельми поширений, оскільки включення адаптивних механізмів і прагнення до стійкості не веде до розвитку. Але відмінності окремих сімей, сіл, районів дуже великі і не випадкові. Кожна місцевість володіє певною особливістю, і господарства населення служать одним з найбільш яскравих виразників її потенціалу.

Література

1. Победоносцев К. Курс гражданского права: Ч. 1. – СПб., 1873. – 537с.
2. Чаянов А. В. Организация крестьянского хозяйства // Великий незнакомец. – М.: Политиздат, 1992. – 673 с.
3. Ленин В. И. Полн. собр. соч. – 5-е изд. – Т. 5. – М.: Политиздат, 1980. – 430 с.
4. Кондратьев Н. Д. Избранные сочинения. – М.: Политиздат, 1982. – 341с.
5. Балязин В. А., Чаянов В. А. Сеятели и хранители: Кн. 2. – М., 1992. – 431 с.

Надійшла 06.04.2009